

Χωρική προσέγγιση της κινητικότητας του πληθυσμού

Διάλεξη 4

Θεωρητικές προσεγγίσεις
της γεωγραφικής κινητικότητας (II)

Δημήτρης Καρκάνης
Μεταδιδακτορικός ερευνητής ΕΔΚΑ

- Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις
- Ιστορικές και θεσμικές προσεγγίσεις
- Η διεθνής οπτική της μετανάστευσης
- Λοιπές προσεγγίσεις

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Τα βασικότερα σημεία (Castles, 2002)

- Ιδιαίτερη σημασία στο **κοινωνικό** και **πολιτισμικό κεφάλαιο**
 - Η πληροφόρηση σχετικά με τις εργασιακές ευκαιρίες οι οποίες προσφέρονται σε άλλες κοινωνίες
 - Το δίκτυο των διασυνδέσεων που αξιοποιούνται για την ασφαλή και οικονομική μετακίνηση των ατόμων
- Η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου και η συμβολή της εξάλειψης του αναλφαβητισμού στην γεωγραφική κινητικότητα των ανθρώπων
- Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης βρίσκεται στον πυρήνα της προσέγγισης, συμβάλλοντας στην αποτελεσματικότερη διάχυση των πληροφοριών και, κατά συνέπεια, στην άμβλυνση των ασυμμετριών πληροφόρησης
- Τα δίκτυα πληροφόρησης διευκολύνονται από την διαρκή πρόοδο στις τεχνολογίες επικοινωνιών και μεταφορών

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Η θεωρία προσέλκυσης / απώθησης (The pull-push theory - Lee, 1966)

Οι οικονομικές θεωρίες ως ανεπαρκείς να εξηγήσουν τη διαδικασία μετανάστευσης

Τέσσερις κατηγορίες παραγόντων που επηρεάζουν την απόφαση του ατόμου να μεταναστεύσει:

- Οι παράγοντες απώθησης (κυρίως η ακούσια), οι οποίοι συνδέονται με τον τόπο προέλευσης
- Ιδιαίτερη έμφαση στους παράγοντες έλξης (κυρίως η εκούσια), οι οποίοι συνδέονται με τον τόπο προορισμού (συνήθως μητροπολιτικές περιοχές)
- Τα ενδιάμεσα εμπόδια (γεωγραφική απόσταση, δίκτυο μεταφορών, εμπόδια που σχετίζονται με την εθνικότητα, κ.α.)
- Προσωπικοί παράγοντες
 - Η ίδια η αντίληψη των ατόμων για τους παράγοντες προσέλκυσης / απώθησης κατά τη μεταναστευτική διαδικασία
 - Η δημογραφική παράμετρος: Η ηλικία και το φύλο
 - Η εθνική καταγωγή και το μορφωτικό επίπεδο

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Το μοντέλο των πιθανών τακτικών υποδοχής (Berry, 1984)

- Τέσσερις εναλλακτικές τακτικές:
 - **Ενσωμάτωση (integration):** Το άτομο καθίσταται αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας υποδοχής, διατηρώντας ωστόσο την εθνική του ταυτότητα, τα ιδιαίτερα γλωσσικά και πολιτιστικά του χαρακτηριστικά
 - **Αφομοίωση (assimilation):** Πλήρης ενσωμάτωση του ατόμου ή της ομάδας ατόμων, σε συνδυασμό με τη σταδιακή εγκατάλειψη των γλωσσικών και πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών
 - **Διαχωρισμός (separation):** Διατήρηση των γλωσσικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών από το άτομο, αποφεύγοντας παράλληλα την επικοινωνία με τον ημεδαπό πληθυσμό
 - **Περιθωριοποίηση (marginalization):** Η επιλογή του ατόμου όχι απλώς να αποφύγει την ενσωμάτωση στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής, αλλά επιπλέον να απομονωθεί από την ίδια την ομάδα των ομογενών του

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

- Τρία μοντέλα ενσωμάτωσης (Vermeulen, 2004):
 - **Μοντέλο διαφορικού αποκλεισμού:** Γερμανία
 - **Αφομοιωτικό μοντέλο:** Γαλλία
 - **Πολυπολιτισμικό μοντέλο:** Καναδάς, Σουηδία, Ολλανδία, Βρετανία
- Η διευκόλυνση της ενσωμάτωσης μέσω της ένταξης των μεταναστών εντός του εκπαιδευτικού συστήματος
- Η ενασχόληση των μεταναστών με την πολιτική, το συνδικαλισμό, την απασχόληση σε κοινωνικές υπηρεσίες ή εθελοντικές οργανώσεις
- Δυσκολία προσαρμογής των ανωτέρω μοντέλων στην περίπτωση των ευρωπαϊκών μεσογειακών χωρών..
- *Και η Ελλάδα;*

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Η θεωρία του δικτύου (Castles, 2002)

- Σύμφωνα με τη θεωρία του δικτύου (*network theory*):
 - Τα δίκτυα της μετανάστευσης αναπτύσσουν και διατηρούν «γέφυρες» επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων στη χώρα υποδοχής που έχουν συγγενικούς ή φιλικούς δεσμούς με άτομα στη χώρα προέλευσης
 - Στο επίκεντρο της θεωρίας ο ρόλος της μεταφοράς εμπειριών και της βοήθειας που προέρχονται από προηγούμενους μετανάστες
 - Μείωση κόστους (οικονομικού, ψυχολογικού) και κινδύνων μέσω της έγκυρης και έγκαιρης πληροφόρησης
 - Διευκόλυνση της εξεύρεσης εργασίας
 - Τα **«άυλα»** αυτά δίκτυα διευκολύνονται από τα **«υλικά»** δίκτυα: καθοριστικός ο ρόλος των τεχνολογιών μεταφοράς κι επικοινωνίας
 - Τα δίκτυα ως ο μηχανισμός αυτό-διαιώνισης του φαινομένου της διεθνούς μετανάστευσης

Οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

Μετανάστευση για την επιβίωση της οικογένειας (Stark & Taylor, 1989; Arango, 2000)

- Έμφαση στο συλλογικό χαρακτήρα της μετανάστευσης ενός ή περισσοτέρων μελών μιας οικογένειας:
 - Μείωση κινδύνου σε περίπτωση απωλειών εισοδήματος από τις αγροτικές δραστηριότητες στη χώρα προέλευσης
 - Όξυνση του φαινομένου εν μέσω διαρκούς αύξησης των εμπόλεμων ζωνών του πλανήτη
 - Το όφελος της οικογένειας από την αποστολή εμβασμάτων και μάλιστα μέσω ασφαλών και νόμιμων μεθόδων αποστολής
 - Άνοδος του ιδίου και της οικογένειάς του στην οικονομική ιεραρχία της τοπικής κοινωνίας από την οποία προέρχεται (το συναίσθημα της «σχετικής αποστέρησης»)
 - Σε ορισμένες περιπτώσεις, παρατηρείται η προτίμηση της οικογένειας για τη μετανάστευση των κοριτσιών (πχ. Φιλιππίνες), προκειμένου να μεγιστοποιηθεί το οικονομικό όφελος για την οικογένεια

Ιστορικές και Θεσμικές προσεγγίσεις

Ο ρόλος των Θεσμών (Martin, 1991; Castles, 2002)

Μεταξύ των παραγόντων που επηρεάζουν την ένταση και κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών:

- Οι εκάστοτε μεταναστευτικές πολιτικές των Κρατών: Το πρόσφατο παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Η θεσμοθέτηση των συμβάσεων εργασίας στις αναδυόμενες οικονομίες: Τα παραδείγματα των χωρών της Μέσης Ανατολής, της Μαλαισίας, Ταιβάν, Σιγκαπούρης, κ.α.
- Οι πολιτικές ελέγχου των συνόρων (Βόρεια vs. Νότια Ευρώπη)
- Το εργασιακό περιβάλλον στη χώρα υποδοχής (προστασία εργασιακών δικαιωμάτων, πλήρης / μερική απασχόληση)
- Η παραοικονομία
- *Προς συζήτηση: Ο ρόλος της Ε.Ε. ή της Ευρωζώνης;...*

Ιστορικές και Θεσμικές προσεγγίσεις

Ο ρόλος των Θεσμών (Martin, 1991; Castles, 2002)

- **Ομοιότητες μεταξύ των εφαρμοζόμενων μεταναστευτικών πολιτικών στην Ευρώπη:**
 - Συγκλίσεις ως προς τον έλεγχο συνόρων, έκδοση visa, τις αιτήσεις ασύλου, κ.α.
 - Μερική αυτονομία των εκάστοτε πολιτικών μετανάστευσης
 - Βραδεία εξέλιξη των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων (πίεση κοινής γνώμης, συγκυρία δραματικών γεγονότων...)
 - Ζητήματα ελλειπούς πληροφόρησης (πολιτικοί ιθύνοντες, πολίτες)
 - Αδυναμία ελέγχου των πολιτικών που σχετίζονται με την αγορά εργασίας και την εξωτερική πολιτική
- **Διαφορές**
 - Διαφορετικές πολιτικές εισόδου μεταναστών
 - Διαφορετικές μορφές μετανάστευσης και χώρες προέλευσης
 - Διαφορετικές ερμηνείες του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τη μετανάστευση

Η διεθνής προσέγγιση της μετανάστευσης

Η μετανάστευση στο πλαίσιο της παγκόσμιας αγοράς εργασίας (Wallerstein, 1974; Conway, 2000)

- Η μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης αποσυνδέεται σταδιακά από το χωρικό επίπεδο των Εθνών - Κρατών
- Παγκόσμια αγορά εργασίας και διεθνής μετανάστευση: Ιδιαίτερος από τη δεκαετία του '90 κι έπειτα
- Ο διεθνισμός (transnationalism) στο επίκεντρο της μελέτης των κοινωνικών επιστημών
- Βασικά χαρακτηριστικά:
 - Η μελέτη των δικτύων πολιτισμικής, οικονομικής κ.α. ανταλλαγής μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων μεταναστών στις χώρες υποδοχής
 - Οι σύνδεσμοι επικοινωνίας μεταξύ των εκάστοτε κέντρων αποστολής και υποδοχής μεταναστών

Η διεθνής προσέγγιση της μετανάστευσης

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων (Sassen, 1988; Steger, 2006)

- Διαχωρισμός της παγκόσμιας αγοράς εργασίας σε τρεις γεωγραφικές ζώνες: (α) κέντρο, (β) εγγύς περιφέρεια, (γ) περιφέρεια
- Η ένταση και η σύνθεση των μεταναστευτικών ροών μεταξύ των τριών ζωνών εξαρτάται από την πολιτική και οικονομική αλληλεξάρτησή τους (συσχέτιση μεταξύ εμπορικών / μεταν. ροών)
- Η διόγκωση του φαινομένου της μετανάστευσης ως απόρροια της αύξησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών
- Χώρες του «κέντρου»: προσφορά εργασίας με χαμηλούς σχετικά μισθούς (ειδικά στη γεωργία)
- Χώρες της «περιφέρειας»: εμπορευματοποίηση γεωργ. παραγωγής, καλύτερες αποδόσεις → ευρεία χρήση μηχανημάτων → γεωργική έξοδος → εσωτερική μετανάστευση
- Σε συνδυασμό με την πρόοδο των συγκοινωνιών: διεθνής κινητικότητα από την περιφέρεια προς το κέντρο

Η διεθνής προσέγγιση της μετανάστευσης

Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση

- Η παγκοσμιοποίηση ως αιτία των ανισοτήτων, οι οποίες ευθύνονται για τις μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών (Τσόμσκι, 2004)
- Τα διογκούμενα εξωτερικά χρέη, η υψηλή ανεργία, καθώς και η κατάρρευση των παραδοσιακών τομέων της οικονομίας ως αίτια εμφάνισης της «μη νόμιμης» μετακίνησης ανθρώπων (Sassen, 2001)
- Η παγκοσμιοποίηση ως βασική αιτία για την εργασιακή ανασφάλεια και την υποαπασχόληση, την εγκληματικότητα (Φωτόπουλος, 2002)
- Η μετανάστευση διογκώνεται με την αύξηση της διεθνούς κινητικότητας της εργασίας και της οικονομικής αλληλεξάρτησης (Λυμπεράκη, 2002)
- Η υψηλού ρυθμού διεθνής κινητικότητα κεφαλαίου και τεχνολογίας συνοδεύεται από μία χαμηλότερων ρυθμών κινητικότητα εργατικού δυναμικού (Κόντης, 2000)

Αριστερές κοινωνικο-οικονομικές προσεγγίσεις

Στο επίκεντρο η κριτική στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής

- Η δημιουργία του σχετικού υπερπληθυσμού, ως απόρροια της κεφαλαιοκρατικής υπερσυσσώρευσης, τροφοδοτεί τις μεταναστευτικές κινήσεις (Marx, 1926)
- Αλματώδης (και όχι σταδιακή) ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, διόγκωση των εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ της εργατικής τάξης, οι οποίες εντείνονται περαιτέρω από την εισροή ακόμη πιο χαμηλόμισθων αλλοδαπών εργατών (Lenin, 1945)
- Η μετανάστευση ως θεμελιώδες στοιχείο της διαιώνισης της ανισομέρειας μεταξύ των κυρίαρχων και των εξαρτημένων οικονομιών (S. Amin, 1973)
- Η μετανάστευση ως κοινωνικό κίνημα (Δίκτυο Frassanito): αποστασιοποίηση από τη θεώρηση των μεταναστών ως θύματα των παγκόσμιων οικονομικών καταστροφών, οι μετανάστες αρνούνται ενσυνείδητα να περιορίσουν την κινητικότητά τους, υποκινούμενοι συχνά από υποκειμενικούς (μη μετρήσιμους) παράγοντες
- *Οι έντονες μεταναστευτικές ροές από τις λιγότερο προς τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες ως επακόλουθο των ασθενών κεφαλαιακών ροών από τις περισσότερο στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες...*

Κοινωνικό κράτος και μεταναστευτικές εισροές

Φυλετική ομοιογένεια & κοινωνική προστασία (Alesina & Glaeser, 2004)

- Η φυλετική ετερογένεια στις ΗΠΑ και στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, ως αποτέλεσμα της μαζικής εισροής μεταναστών και των ρατσιστικών αντιδράσεων που αυτή συχνά συνεπάγεται, καθιστούν απειλή για τα συστήματα κοινωνικής προστασίας
- Στον αντίποδα, η φυλετική ομοιογένεια που παρατηρείται πχ. στην περίπτωση των σκανδιναβικών κρατών αποτελεί παράγοντα απάλυνσης των αντιδράσεων που αναμένεται να επιφέρουν οι ενδεχόμενες εισοδηματικές «ροές» από τα ανώτερα στα κατώτερα οικονομικά στρώματα.
- Ο αντίλογος:
 - Η εμπειρία από τα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά κράτη παρέχει αντίθετα συμπεράσματα
 - Η υψηλής ποιότητας κοινωνική πολιτική των σκανδιναβικών κρατών οφείλεται κυρίως σε επενδύσεις στην εκπαίδευση, την έρευνα και την τεχνολογία

Η φεμινιστική προσέγγιση

- Η γυναικεία μετανάστευση αρχικά ως αποτέλεσμα της ανδρικής κινητικότητας
- Υπο-εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου στις επιστημονικές έρευνες για τη μετανάστευση
- Αυτόνομη μετανάστευση γυναικών και όχι ως εξαρτώμενα μέλη μιας οικογένειας (“feminization” of migration)
- Η γυναικεία μετανάστευση συχνά υπερβαίνει την ανδρική, με όρους πληθυσμιακών μεγεθών
- Η είσοδος της μετανάστριας στην αγορά εργασίας ως πηγή αυτοεκτίμησης (μετατόπιση της «εξουσίας» στο ζευγάρι)
- Καθοριστική η συμβολή - άμεση ή έμμεση - των γυναικών στη μεταναστευτική διαδικασία, αναλαμβάνοντας εξ' ολοκλήρου το βάρος των εργασιών στη χώρα προέλευσης των μεταναστών
- Η επίδραση της μετακίνησης διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ της γυναίκας που μεταναστεύει και της γυναίκας πρόσφυγα.

Η κριτική στις θεωρίες

- Ο πληθυσμός των ατόμων που μεταναστεύουν διεθνώς θεωρείται δυσανάλογα περιορισμένος σε σχέση με τις διαφορές μισθών (εισοδημάτων) μεταξύ των χωρών, ως κριτική προς τη νεοκλασική προσέγγιση (Arango, 2000)
- Σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών με παρόμοιο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης
- Η θεωρία της *κατάτμησης της εργασίας* περιορίζεται στη μελέτη των παραγόντων «έλξης» από τις χώρες υποδοχής και δεν περιλαμβάνει τη μελέτη των παραγόντων απώθησης.
- Επιπλέον, οι απορρίπτοντες της θεωρίας διατείνονται ότι εν απουσία «φθηνής» αλλοδαπής εργατικής δύναμης, η εργοδοσία θα υποχρεωθεί σε καταβολή υψηλότερων μισθών → οικονομικά πιο προσιτές οι επενδύσεις στον τομέα της τεχνολογίας (United Nations, 1982)

Η κριτική στις θεωρίες

- Η αυστηρή πολιτική ελέγχου των συνόρων στη Βόρεια Ευρώπη ως αιτία της διόγκωσης της «παράνομης» μετανάστευσης στις χώρες της Νότιας Ευρώπης
- Η απόφαση του ατόμου ή της οικογένειας για μετανάστευση επηρεάζονται επιπλέον από τις αποφάσεις που λαμβάνονται στις χώρες προέλευσής τους, ο ρόλος του οικονομικού και κοινωνικοπολιτικού πλαισίου σαφώς δεν είναι ουδέτερος (Parademetriou, 1985)
- Η παγκοσμιοποίηση της αγοράς εργασίας, σε συνδυασμό με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές των κρατών συντείνουν την όξυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και του προβλήματος της φτώχειας...
- Το παράδειγμα των δυαδικών οικονομιών στις παγκοσμιοποιημένες πόλεις: Οι ψευδώς διογκούμενες καταναλωτικές ανάγκες των ανώτερων κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων προκαλούν την εισροή νέων πληθυσμών ανειδίκευτων εργατών...

Βιβλιογραφικές αναφορές (ενδεικτικά)

- **Castles S., 2002**, Migration and Community Formation under Conditions of Globalization, *International Migration Review*, Vol. 36, No. 4, 1143-1168.
- **Lee E., 1966**, Theory of migration, *Demography*, No. 3.
- **Berry J.W., 1984**, Multicultural policy in Canada: A social psychological analysis, *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 16(4), 353-370.
- **Arango J., 2000**, Explaining migration: a critical review, *International Social Science Journal*, Vol. 52 (165), 283-296.
- **Wallerstein I., 1974**, The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4, pp. 387-415.
- **Sassen S., 1988**, *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. New York: Cambridge University Press.
- **Έμκε-Πουλοπούλου Η., 2007**, *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- **Alesina A., Glaeser E., 2004**, *Fighting poverty in the US and Europe: A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press.

Τέλος Διάλεξης 4
Σας ευχαριστώ !